

ROZDZIAŁ SIÓDMY

EKSTREMIZM POLITYCZNY

Lucyna Słupek

Termin „**ekstremizm**” wywodzi się z języka łacińskiego (*extremus* = krańcowy) i oznacza hołdowanie skrajnym poglądom oraz stosowanie radykalnych i ostatecznych środków (przemocy, terroru) dla osiągnięcia wyznaczonych celów. Natomiast określenie „ekstremizm polityczny” odnosi się zwykle do idei, koncepcji, poglądów, żądań i postulatów oraz związanych z nimi działań i zachowań, które cechują się skrajnością i radykalizmem w stosunku do istniejącego układu sił politycznych.

Ekstremizm polityczny jest więc wyrazem negatywnego stosunku i dezaprobaty wobec funkcjonującego porządku społecznego, politycznego, ekonomicznego oraz dominującego systemu wartości. Wyrasta z poczucia niepewności i zagrożenia jednostek, grup społecznych i narodów, jest przejawem frustracji społecznej i niepokoju o własną przyszłość.

Ideologie i doktryny ekstremizmu politycznego odwołując się do tradycji, religii, kultury, koncepcji politycznych różnych grup społecznych i narodów, zmierzają do realizacji odmiennych, często utopijnych celów. To sprawia, że są one bardzo zróżnicowane i trudne do klasyfikacji.

W literaturze przedmiotu doktryny i ruchy ekstremistyczne dzieli się zwykle na:

- lewicowe (anarchizm, trockizm, maoizm, Nowa Lewica),
- prawicowe (fasyzm, rasizm, nacjonalizm).

Osobną kategorię stanowi ekstremizm religijny, rozwijany na gruncie islamu.

Anarchizm

Anarchizm jest doktryną społeczno-polityczną, która zrodziła się w XIX w. jako jeden z ideowych nurtów ruchu robotniczego. Jej nazwa pochodzi od słowa „anarchia”, które wywodzi się z języka greckiego (*an* i *arche*) i oznacza dosłownie brak rządu lub rządzących. We współczesnej myśli politycznej termin „anarchizm” wyraża przede wszystkim postulat zniesienia państwa i zastąpienia go społeczeństwem bezpaństwowym.

Ideologia anarchizmu była reakcją na niezadowolenie i rozczarowanie, jakie przyniósł masom robotniczym rozwój kapitalizmu, i próbą znalezienia lepszego, sprawiedliwszego porządku społecznego. Przyjęto założenie, że głównym źródłem ucisku i nierówności społecznych jest istnienie państwa, które stanowi narzędzie w rękach ludzi o władczych

aspiracjach, służące umacnianiu i utrwalaniu ich panowania. Właściwą drogą do zniesienia państwa, a także wszelkich innych przejawów władzy, jest żywiołowa rewolucja, posługująca się, jeśli to konieczne, przemocą i terrorem. Nowe, bezpaństwowe i wolne od przymusu społeczeństwo miało być formą kooperacji dobrowolnych zrzeszeń producentów i konsumentów, opartą na zasadach moralnych (a nie prawnych), rozumie, wolnych stosunkach międzyludzkich pozbawionych wyzysku i komercji. System prawa i odgórnego nadzoru miały być zastąpione samokontrolą jednostki, przy założeniu, że będą to jednostki o głębokich walorach moralnych. Ustanowienie społeczeństwa anarchistycznego miało też być warunkiem realizacji pełnej wolności jednostki, tzn. wyzwolenia jej spod przymusu fizycznego i wszelkich innych ograniczeń. Idea wolności, totalnej i absolutnej, jest ideą przewodnią anarchizmu, otoczoną niemal kultem, jest celem nadrzędnym, któremu podporządkowane są inne działania.

Anarchizm jako forma ruchu politycznego rozwinął się najbardziej w II połowie XIX w., uzyskując największe wpływy we Francji, Włoszech, Hiszpanii i Rosji. W 1881 r. na londyńskim kongresie organizacji anarchistycznych przyjęto formę propagandy „za pomocą śmierci”, co doprowadziło do serii zamachów, których ofiarami stali się m.in. cesarz pruski Wilhelm I, prezydent Francji Carnot, król włoski Humbert II, prezydent USA McKinley.

Doktryna anarchizmu jest wewnętrznie zróżnicowana i niejednorodna. Rozwijała się w czterech głównych nurtach:

- 1) indywidualistycznym,
- 2) kolektywistycznym,
- 3) komunistycznym,
- 4) syndykalistycznym (anarchosyndykalizm).

Anarchizm indywidualistyczny

Główne idee anarchizmu indywidualistycznego to: skrajny indywidualizm oparty na wolności absolutnej jednostki, sprzeciw wobec wszelkich przejawów władzy państwowej, aprobata dla drobnej własności prywatnej, reorganizacja społeczeństwa poprzez moralne i obyczajowe odrodzenie jednostki, a tym samym odrzucenie rewolucji.

Za głównego twórcę anarchizmu indywidualistycznego uznawany jest Pierre Joseph Proudhon (1809–1865). Jako jeden z pierwszych poddał analizie kapitalistyczny system własności i uznał, że nie da się on pogodzić z zasadami sprawiedliwości i wolności. Własność kapitalistyczną nazywał wręcz kradzieżą i uważał ją za źródło wszelkiego wyzysku, ubóstwa i nierówności. Proponował przekształcenie kapitalizmu w system mutualistyczny, oparty na wzajemnej pomocy, w ramach którego prawo zastąpione byłoby dobrowolnymi umowami wolnych jednostek, świadczących sobie wzajemnie usługi. Zdecydowanie odrzucał pieniądź jako umożliwiający uzyskiwanie dochodu bez pracy. W zamian postulował stworzenie banków wymiany, które przyjmowałyby wszystkie towary, określały ich wartość, następnie wydawały bony, które umożliwiałyby nabywanie

wszelkich niezbędnych dóbr. Banki te miały także udzielać pracownikom bezprocentowych kredytów w towarach i środkach produkcji. Prudhon opowiadał się za pokojową drogą tworzenia społeczeństwa anarchistycznego.

Anarchizm kolektywistyczny

Był próbą pogodzenia postulatów absolutnej wolności jednostki z zasadami kolektywistycznego społeczeństwa anarchistycznego. Twórcą tego nurtu anarchizmu był Rosjanin Michał Bakunin (1814–1876). Punktem wyjścia jego poglądów była krytyka państwa. Uznał je za twór sztuczny, sprzeczny z naturą człowieka i największego wroga wolności. Każde państwo, bez względu na formę ustroju, jest narzędziem ucisku i wyzysku ludu przez uprzywilejowaną mniejszość. Domagał się natychmiastowego zniesienia państwa, na drodze żywiołowej, posługującej się terrorem rewolucji robotniczo-chłopskiej, wywołanej przez tajną organizację spiskową. Przyszłe społeczeństwo anarchistyczne miało być luźnym związkiem produkcyjno-konsumpcyjnych kolektywów łączących się dobrowolnie w gminy i okręgi (w płaszczyźnie poziomej) oraz federacje, także międzynarodowe (w płaszczyźnie pionowej). Bakunin odrzucił prywatną własność środków produkcji oraz dziedziczenie własności, proponując w zamian zasadę równości ekonomicznej, a co za tym idzie – uspołecznienie środków produkcji. Ta nowa forma stosunków międzyludzkich, oparta na równości i solidarności, miała umożliwiać pełne korzystanie ze wszystkich dóbr, w tym także z tego najcenniejszego – wolności.

Anarchizm komunistyczny

Anarchizm komunistyczny łączył postulat absolutnej wolności jednostki z zasadą komunizmu ekonomicznego. Za najwybitniejszego przedstawiciela tego nurtu anarchizmu uznaje się Rosjanina Piotra Kropotkina (1842–1921). Człowiek, według Kropotkina, jest z natury dobry, skłonny do pomocy wzajemnej, solidaryzmu w działaniu. Te pozytywne, naturalne cechy jednostki są deformowane przez kapitalizm. Stąd też potrzeba szybkiej i radykalnej zmiany, jeżeli to konieczne, to nawet w formie krwawej rewolucji, która doprowadziłaby do przebudowy stosunków społecznych, a przede wszystkim do obalenia państwa. W odróżnieniu od Bakunina uważał, że rewolucja musi być poprzedzona „propagandą czynu” prowadzoną przez rewolucjonistów oraz przygotowaniem militarnym. Głównym celem rewolucji jest zniesienie państwa i budowa komunistycznego społeczeństwa anarchistycznego rozumianego jako związek dobrowolnych, samorzutnie zrodzonych stowarzyszeń społecznych i produkcyjnych, opartych na wspólnocie środków produkcji i środków konsumpcji. Zasadą naczelną miał być podział „każdemu według jego potrzeb”. W takim społeczeństwie jednostka odzyska pełnię wolności, możliwość nieskrępowanej inicjatywy oraz swobodę tworzenia spontanicznych więzi z innymi ludźmi. Praca fizyczna, łączona z umysłową, będzie przebiegać na wzór twórczości artystycznej. Społeczeństwo anarchistyczne będzie żyło w dobrobycie, a każdy człowiek uzyska właściwe warunki dla samorealizacji.

Anarchizm syndykalistyczny

Anarchizm syndykalistyczny (syndykat, czyli związek, gr. *syndikos* = razem występujący) rozwijał się na przełomie XIX i XX wieku głównie we Francji, Włoszech i Hiszpanii. Był rezultatem przeniesienia idei anarchizmu na grunt związków zawodowych. Najbardziej znanym przedstawicielem tego nurtu anarchizmu jest Francuz Georges Sorel (1847–1922). Anarchosyndykaliści byli przekonani, że w kapitalizmie toczy się nieustanna walka klasowa między robotnikami a burżuazją. Krytykowali demokrację burżuazyjną między innymi za to, że poprzez reformy społeczno-ekonomiczne opóźnia rozwój procesu społecznego oraz łagodzi ostrze konfliktów klasowych. Uznali, że podstawową formą organizacji klasy robotniczej są związki zawodowe, a nie partia robotnicza, która straciła swój rewolucyjny charakter wrastając w struktury kapitalizmu, rezygnując stopniowo z prowadzenia walki klasowej. Związki zawodowe dają możliwość aktywności bezpośredniej, przynoszącej nie tylko wymierne korzyści materialne, ale i szansę na zmianę stosunków społecznych. Najważniejsze formy walki związków zawodowych to: strajk, bojkot, sabotaż i **strajk generalny** utożsamiany z rewolucją. Miał strajk generalny, powszechny miał sprzyjać przeobrażeniom moralnym i psychicznym robotników, kształtować w nim etos walki, heroizm, być czymś w rodzaju rewolucji moralnej. Przeprowadzenie strajku generalnego miało spowodować paraliż burżuazyjnego państwa i podważyć pozycję burżuazji przez zniesienie organizacji państwowej. W nowym społeczeństwie anarchistycznym własność środków produkcji oraz kontrola nad podziałem dóbr miała zostać przekazana związkom zawodowym. Każda gałąź przemysłu byłaby kontrolowana przez zatrudnionych w niej robotników zorganizowanych w syndykaty. Na czele syndykatów miały stać rady, reprezentujące stanowiska robotników poszczególnych branż, które miały koordynować działalność i regulować wzajemne relacje między syndykatami.

Anarchosyndykalizm odrzucał pojęcie patriotyzmu i zastępował go solidaryzmem klasowym – klasę robotniczą łączyła przede wszystkim więź ekonomiczna, a dopiero w dalszej kolejności narodowa. Wojnę i armię uznano za elementy państwa kapitalistycznego i dlatego obce ideom anarchosyndykalistycznym.

Neoanarchizm

Neoanarchizm to współczesna wersja XIX-wiecznej doktryny anarchizmu, dla której nadrzędną ideą pozostaje **wolność jednostki**, nie skrepowana władzą państwa czy jakimkolwiek innym przymusem. Neoanarchiści poddają ostrej krytyce zarówno państwa kapitalistyczne, jak i socjalistyczne, ideologię liberalną i komunistyczną, uznając je za represywne wobec człowieka. Wolność (podstawa liberalizmu) i **równość** (podstawa komunizmu) to dla nich wartości komplementarne, możliwe do urzeczywistnienia w społeczeństwie bezpaństwowym, opartym na kolektywach i samorządach. Właściwą drogą przejścia do społeczeństwa nowego typu jest rewolucja społeczna, kierowana przez dobrze zorganizowaną grupę rewolucjonistów. Dopuszczają stosowanie przemocy i terroru jako środka osiągnięcia anarchistycznych celów i wartości, z zastrzeżeniem, że takie akcje muszą być poprzedzone głębokim namysłem. Niektórzy współcześni neoanarchiści nawiązując do syndykalizmu,

przewidują, że w dobie rewolucji naukowo-technicznej, kryzysów gospodarczych, jakie przeżywa tradycyjne państwo, i przy wzroście aktywności klasy robotniczej jedyną organizacją zdolną do pokierowania złożonym życiem społecznym będą związki zawodowe.

Ośrodki anarchistyczne działają dzisiaj w ponad trzydziestu krajach. Trudno ustalić dokładną ich liczbę, ponieważ często są one nielegalne, zmieniają swoje nazwy i formy działania. Niektóre z nich za najbardziej skuteczną formę rewolucji uznały „propagandę poprzez czyn”, co doprowadziło do serii zamachów terrorystycznych na polityków, przemysłowców, bankierów. Dotyczy to między innymi: niemieckiej Frakcji Armii Czerwonej (*Rote Armee Fraction*, RAF), znanej też jako grupa Baader–Meinhof – od nazwisk założycieli organizacji (w 1970 roku), Andreasa Baadera i Ulrike Meinhof, włoskich Czerwonych Brygad założonych przez Renato Curcio w 1969 roku, francuskiej Akcji Bezpośredniej utworzonej w 1979 roku, odwołującej się do nurtu anarchosyndykalistycznego i hasła akcji, działania bezpośredniego (*action directe*)

Dużą rolę w popularyzacji doktryny po II wojnie światowej odgrywają periodyki anarchistyczne: szwajcarski „Le revue anarchiste”, francuski „La liberation”, włoski „Volonte”. Anarchiści, chociaż są niechętni strukturom organizacyjnym, powołali do życia dwa międzynarodowe stowarzyszenia: Federację Anarchistów i Międzynarodówkę Sytuacionistów.

Trockizm

Trockizm – to polityka i poglądy Rosjanina Lwa Dawidowicza Trockiego (1879–1940, właściwe nazwisko Lejb Bronstein) oraz jego zwolenników działających od 1938 r. w IV Międzynarodówce, zwanej „Międzynarodówką Trockistowską”. Trocki należał do grona przywódców rewolucji 1905 i 1917 roku. Był organizatorem Armii Czerwonej, członkiem najwyższych władz partyjnych i państwowych ZSRR i bliskim współpracownikiem Lenina. Mówi się o nim, że był jednym z najzdolniejszych ludzi w grupie komunistów sowieckich, także w prowadzeniu zakulisowych walk i intryg. Po śmierci Lenina Trocki popadł w konflikt ze Stalinem (przegrał z nim walkę o władzę) i od 1929 r. przebywał na emigracji w Turcji, Francji, Norwegii i Meksyku, gdzie został zamordowany w 1940 r. przez agenta radzieckiego wywiadu Ramona Mercadera del Rio.

Trocki, jako członek rządu radzieckiego, sprzeciwiał się zawarciu pokoju z Niemcami w Brześciu (zajął stanowisko, które można najprościej określić: „ani wojny, ani pokoju”), obawiając się, że opóźni to dojrzewanie i wybuch rewolucji w Europie. Domagał się upaństwowienia związków zawodowych, które miały stać się organami kierującymi produkcją przemysłową. Dążył do przedłużenia czasu trwania systemu komunizmu wojennego (opierał się m.in. na militaryzacji niektórych gałęzi przemysłu, przymusie pracy za kartki żywnościowe, obowiązkowych dostawach w rolnictwie). Opowiadał się za militaryzacją państwa i społeczeństwa i stosowaniem przymusu państwowego. Militaryzacja była niezbędna dla ochrony i przetrwania ZSRR, jedyne państwa budującego socjalizm, do czasu zwycięstwa światowej rewolucji socjalistycznej.

Fundament doktryny trockistowskiej stanowiła idea permanentnej rewolucji, która obejmuje: formy przejścia od rewolucji burżuazyjno-demokratycznej do rewolucji socjalistycznej, właściwy charakter rewolucji socjalistycznej, zasięg rewolucji międzynarodowej – najpierw ogólnoeuropejskiej, potem ogólnoswiatowej. Trocki wierzył, że rewolucja burżuazyjno-demokratyczna stanowi początek rewolucji socjalistycznej, a tym samym realizuje cele socjalistyczne. Nie powinien więc istnieć między nimi przedział czasowy. Rewolucja socjalistyczna zburzy stary porządek i stworzy nowe struktury społeczne i polityczne, które podlegać będą nieustającym zmianom. Zatem zwycięstwo rewolucji socjalistycznej nie oznacza automatycznego osiągnięcia stanu społecznej równowagi i stabilizacji. Jej permanentny charakter przejawiać się będzie w przeobrażeniach i przewrotach w ekonomice, nauce, technice, rodzinie, stylach życia, zwyczajach i wartościach, a także w wojnach zewnętrznych, konfliktach wewnętrznych, wreszcie w pokojowych reformach. Rewolucja socjalistyczna, według Trockiego, będzie miała robotniczy charakter, sojusz z chłopstwem uważał za zbędny.

Trocki, odmiennie niż Stalin, był przekonany, że niemożliwe jest zwycięstwo rewolucji socjalistycznej i budowanie socjalizmu tylko w jednym kraju. Wzywał więc komunistów radzieckich do podjęcia wysiłków w celu rozprzestrzenienia rewolucji na obszar całego świata. Środkiem do tego miało być udzielanie pomocy finansowej i militarnej krajom, w których dojrzewała sytuacja rewolucyjna, ale także „eksport rewolucji” i prowadzenie zaczepnej wojny rewolucyjnej. Związek Radziecki, by podołać tym wyzwaniom, powinien, zdaniem Trockiego, realizować proces intensywnej industrializacji połączonej z militaryzacją życia społecznego.

Organizacyjnym zapleczem Trockiego, po opuszczeniu ZSRR, była IV Międzynarodówka, która miała integrować ruch robotniczy wokół jego idei. W jej dokumencie programowym stwierdzono, że we wszystkich rozwiniętych krajach kapitalistycznych dojrzała sytuacja do przeprowadzenia rewolucji socjalistycznej, a czynnikiem, który ją opóźnia, jest oportunizm przywódców robotniczych. Wybuch II wojny światowej wzbudził wśród trockistów nadzieję, że stanie się ona „matką rewolucji socjalistycznej” o zasięgu międzynarodowym.

Nowy etap rozwoju organizacyjnego, a także ideologicznego, trockizmu (tzw. neotrockizm) przypadł na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte. Doszło wówczas do rozbicia IV Międzynarodówki i powstania czterech niezależnych ośrodków kierowniczych: Zjednoczonego Sekretariatu IV Międzynarodówki, Międzynarodowego Komitetu IV Międzynarodówki, Tendencji Marksistowsko-Rewolucyjnej IV Międzynarodówki i Latynoamerykańskiego Komitetu IV Międzynarodówki. Rozłam spowodowany był przede wszystkim kryzysem ideologicznym. Część działaczy IV Międzynarodówki uznała, że klasa robotnicza w krajach Europy Zachodniej straciła swój rewolucyjny charakter i nie jest zdolna do obalenia kapitalizmu. Nową siłą rewolucyjną dostrzegli w ruchach narodowowyzwoleńczych i masach chłopskich. Kolejna nowa idea, która pojawiła się pod koniec lat 50., to przekonanie o nieuchronności trzeciej wojny światowej, i to wojny nuklearnej, wywołanej przez kraje kapitalistyczne. Jedynym środkiem przeciwdziałania katastrofie miała być tzw. wojna pre-

wencyjna prowadzona przez kraje socjalistyczne, a skierowana przeciwko imperializmowi. Miała ona, według neotrockistów, szansę przeobrażenia się w rewolucję ogólnoswiatową.

Kolejna zmiana założeń doktrynalnych neotrockizmu nastąpiła w latach 60. Dokonywała się głównie pod wpływem ideologii i ruchów Nowej Lewicy, ale równocześnie była reakcją na niepowodzenia dotychczasowych koncepcji. Nie spełniły się nadzieje na przekształcenie rewolucji narodowowyzwoleńczych w krajach postkolonialnych w ogólnoswiatową rewolucję socjalistyczną, zwątpiono także w siłę rewolucyjną chłopstwa. Po wybuchu rewolty studenckiej końca lat sześćdziesiątych niektórzy neotrockiści w niej właśnie skłonni byli dostrzegać załączki rewolucji światowej.

Kiedy kontestacja zaczęła stopniowo wygasać, działacze Zjednoczonego Sekretariatu IV Międzynarodówki, na kongresie w 1969 r., zdecydowali o przyjęciu nowej strategii działania. Cel neotrockistów pozostał nie zmieniony, nadal jest nim rewolucja światowa, ale etapowa, realizowana przez cząstkowe, zwycięskie rewolucje w poszczególnych krajach. Główną siłą tak pojętej rewolucji będzie „odrodzona” klasa robotnicza, zintegrowana wokół rewolucyjnych partii robotniczych (operatywne grupy inicjujące bunty i rewolty), zorganizowane przez neotrockistów. Pod wpływem idei trockistowskich znalazło się wiele partii i ruchów politycznych, jak np.: Socjalistyczna Liga Pracy (Anglia), Liga Komunistyczna (Francja), połączona później z organizacją pod nazwą Walka Robotnicza, Socjalistyczna Partia Robotnicza (USA), Ruch Wyzwolenia Narodowego Tupamaros (Urugwaj).

Maoizm

Maoizm jest chińską wersją doktryny marksistowsko-leninowskiej (tzw. zsinizowany marksizm), stworzoną i rozwijaną przez Mao Tse-tunga (znane są również dwie inne transkrypcje nazwiska: Mao Ce-tung i Mao Zedong) w latach 1940–1976. Począwszy od lat 60. maoizm uznawany był za oficjalną państwową doktrynę Chińskiej Republiki Ludowej. Po śmierci Mao zaczęto stopniowo odchodzić od jego idei, zarówno w polityce wewnętrznej, jak i międzynarodowej, ale nigdy oficjalnie jej nie odwołano.

Mao Tse-tung (1893–1976) urodził się w zamożnej rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu studiów podjął pracę bibliotekarza na Uniwersytecie Pekińskim, gdzie zetknął się po raz pierwszy z pismami Marksa. Szybko przekonał się do idei marksizmu, zafascynowany był też osiągnięciami rewolucji radzieckiej. W 1921 r. był jednym z założycieli Komunistycznej Partii Chin. Stopniowo osiągał najwyższe stanowiska partyjne i państwowe, stając się dyktatorem otoczonym niezwykłym kultem. Od 1949 r., kiedy to proklamowano powstanie Chińskiej Republiki Ludowej, Mao został przewodniczącym Rady Państwowej. Zrezygnował z tej funkcji w 1959 r., zachowując aż do śmierci stanowisko przewodniczącego partii KPCh.

Wypracowana przez Mao Tse-tunga doktryna czerpała inspiracje z różnych źródeł: tradycyjnej ideologii chińskiej – konfucjanizmu, z marksizmu i anarchizmu, z nacjonalizmu chińskiego (związanego ze starochińską tradycją Państwa Środka i zasadą izolacji międzynarodowej stosowaną w polityce zagranicznej do II wojny światowej), doświadczeń chiń-

skiej wojny domowej i wyzwolenczej (1927–1949), sytuacji ekonomicznej kraju i pozycji chłopstwa.

Maoizm odrzucał jedną z kluczowych idei marksizmu twierdząc, że nie istnieją żadne obiektywne czynniki ani prawa rozwoju społecznego. To człowiek, jego wola i wynikająca z niej aktywność jest siłą i motorem przeobrażeń, twórcą historii świata. Nie zgadzał się także z fundamentalnym założeniem Marksa, że byt kształtuje świadomość i głosił pogląd, że to właśnie świadomość jest pierwotna i ona nadaje kształt wszystkiemu. Do najważniejszych idei maoizmu zalicza się koncepcję sprzeczności, teorię rewolucji i wojny domowej, uznanie przemocy za podstawowe i najbardziej właściwe narzędzie polityki oraz założenie o prymacie polityki nad innymi dziedzinami życia.

Zgodnie z założeniami maoizmu naturalnym stanem życia społecznego jest **walka**, bowiem wszystko rodzi się ze sprzeczności i do sprzeczności prowadzi. Rozwój jest więc nieustannym ścieraniem się sprzeczności, w którym czasem zdarzają się okresy równowagi, ale są one przejściowe, stanowią krótki etap na drodze do kolejnych walk i nowych sprzeczności. Mao dzielił owe sprzeczności na dwie kategorie: sprzeczności między ludem a jego wrogami oraz sprzeczności wewnątrz ludu, i uważał, że te pierwsze należy rozwiązywać przy użyciu siły i przemocy, drugie zaś można eliminować stosując metody demokratyczne – dyskusji, krytyki, socjalizacji, perswazji i przekonywania. Podkreślić należy, że sprzeczności nie znikają wraz z nastaniem komunizmu, będą nadal obecne w życiu społecznym, tak jak i wojny, które są nieuchronne i – według Mao – odgrywają pozytywną rolę w polityce.

Jedną z głównych tez maoizmu jest przekonanie, że podstawową formą aktywności rewolucyjnej i jedyną realną drogą do komunizmu jest **wojna ludowa**. Teoria wojny domowej obejmowała różne formy walki: rewolucję chińską, wojnę partyzancką, rewolucję światową, a także doraźne kampanie polityczne (wojny ludowe prowadzone były przeciwko korupcji i biurokracji, ale także przeciw szczyrom). Podmiotem rewolucji i najważniejszą siłą społeczną było chłopstwo, obdarzane przez Mao niemal kultem. Chłopski był chiński komunizm, władza polityczna, gospodarka, także kultura, której poziom określał charakter kultury narodowej.

Maoistowska koncepcja władzy i ustroju politycznego opierała się na kulcie przywódcy. Jedynym oparciem i drogowskazem dla społeczeństwa stały się jego idee i poglądy, zebrane w *Czerwonej księżeczce* (był to wybór cytatów z pism Mao Tse-tunga.), która stała się lekturą obowiązkową każdego Chińczyka mówiono wówczas: „można nie jeść, można nie spać, lecz nie wolno nie czytać prac przewodniczącego Mao”. Sam Mao Tse-tung był przekonany o swojej misji dziejowej, wierzył że tylko on jest w stanie przebudzić lud i poprowadzić go do walki. Twierdził, że polityka jest siłą dominującą, podstawowym narzędziem przeobrażeń każdej aktywności ludzkiej, także duszy człowieka i jego osobowości. Za najbardziej skuteczną metodę przekształcania stosunków społecznych, a tym samym i podstawę sprawowania władzy, uznawał przemoc i przymus.

Maoizm był też punktem wyjścia przy określaniu zasad polityki zagranicznej Chin. Przyjęcie założenia, że komunizm można budować zawsze i w każdych warunkach, o ile posiada się władzę polityczną, oraz że podstawową jego siłą jest chłopstwo, pozwoliło

dostosować maoizm do realiów Trzeciego Świata. Stąd też maoizm stał się inspiracją dla wielu ruchów narodowyzwoleńczych szukających swej ideologicznej tożsamości, które chińską drogę do socjalizmu uznały za jedynie słuszną, a wojnę domową za najlepszą formę rewolucji socjalistycznej. Chiny pretendowały do roli przywódcy krajów Trzeciego Świata w ich rewolucyjnej działalności skierowanej przeciwko imperialistycznym mocarstwom – USA i ZSRR.

Podjęto także działania mające na celu przesunięcie Chin na pozycję lidera w międzynarodowym ruchu robotniczym, znajdujące wyraz głównie w krytyce osiągnięć socjalizmu w Związku Radzieckim i oskarżaniu przywódców radzieckich o rewizjonizm. Negatywnie oceniano też politykę radziecką wobec Stanów Zjednoczonych, szczególnie porozumienia w kwestii ograniczenia zbrojeń. Chińczycy propagowali tezę o globalnej wojnie, która przyniesie zwycięstwo socjalizmu i stanowczo odrzucali możliwość pokojowego dojścia do socjalizmu.

Za najważniejsze sprzeczności naszych czasów, określające istotę stosunków międzynarodowych, maoizm uznał podziały na kraje: biedne i bogate, małe i wielkie, rozwijające się i rozwinięte. Główny podział polityczny świata był, według Mao, rezultatem konfliktu pomiędzy „światową wsią” (Azja, Afryka, Ameryka Płd.) a „światowym miastem” (Europa i Ameryka Płn.). Teoretyczne założenia doktryny maoizmu znalazły wyraz w realizowanych w Chinach, z inspiracji Mao Tse-tunga, programach Wielkiego Skoku (1958–1961) i Rewolucji Kulturalnej (1966–1969). Polityka Wielkiego Skoku zakładała szybką, forsowną industrializację Chin, która miała doprowadzić do osiągnięcia w ciągu 20–30 lat poziomu rozwoju gospodarczego, przewyższającego światowe potęgi gospodarcze – USA i Wielką Brytanię. Na terenie całego kraju utworzono komuny ludowe, które zajmowały się produkcją rolniczą, przemysłową, handlem i administracją. Brak środków technicznych i finansowych miał być zastąpiony entuzjazmem mas, które miały się wykazywać pomysłowością i inicjatywą w poszukiwaniu nowych technologii produkcji. Równocześnie drastycznie zredukowano wydatki na służbę zdrowia, edukację, a przede wszystkim na konsumpcję. Mimo nadzwyczajnych kampanii i akcji propagandowych obiecujących świetlaną przyszłość Wielki Skok zakończył się zupełnym fiaskiem.

Głównym celem Rewolucji Kulturalnej było wzmocnienie pozycji politycznej Mao Tse-tunga po niepowodzeniach Wielkiego Skoku. Hasła tej rewolucji ludowej: ukształtowanie nowego oblicza moralnego narodu, uniformizacja społeczeństwa, walka z przejawami burżuazyjnego i rewizjonistycznego myślenia, rozliczenie się z biurokracją, która zdradziła rewolucyjne ideały, stały się dla Mao wygodnym argumentem w walce z opozycją w łonie partii i państwa. Rewolucja miała stworzyć społeczeństwo egalitarne, zuniformizowane (pojawiło się nawet określenie „**komunizm koszarowy**”), w którym zanikać będą różnice indywidualne, gdzie wszyscy będą jednakowo wyglądać, jednakowo się zachowywać i myśleć, będą lojalni i posłuszni władzy. Narzędziem Rewolucji Kulturalnej była skrajnie lewicowa organizacja młodzieży – Czerwona Gwardia, która na wezwanie Mao podjęła walkę z przejawami rewizjonizmu w kulturze, paląc książki, niszcząc zabytki, upokarzając, wysyłając do obozów, skazując na śmierć wielu naukowców, ludzi sztuki

i niewygodnych polityków. Stosowane przez Czerwoną Gwardię formy reedukacji i samokrytyki doprowadzały wielu intelektualistów do załamania nerwowego i nierzadko do samobójstw. Wszystkie autorytety zastępowane były kultem Mao, którego prace ukazały się w nakładzie 35 mln egzemplarzy. Działania czerwonogwardzistów, prowadzone z coraz większym rozmachem i okrucieństwem, wymykały się powoli spod kontroli władzy, prowadząc do pogłębiającej się anarchizacji społeczeństwa. W takiej sytuacji Mao Tse-tung zdecydował się w 1968 roku na zakończenie rewolucji i nakazał stopniowe likwidowanie oddziałów Gwardii Czerwonej. Cel został osiągnięty – Mao, po usunięciu konkurentów, znacznie rozszerzył zakres swojej władzy.

Doktryna maoizmu uzyskała dużą popularność w krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych w okresie radykalizacji nastrojów społecznych i kontestacji końca lat 60. Nawiązywali do niej ideolodzy Nowej Lewicy, której hasło „MMM”, było skrótem od nazwisk Marksa, Mao Tse-tunga i Marcusego. Pod wpływem działań i poglądów Mao pozostawały m.in. następujące partie: Albańska Partia Pracy, Partia Pracy Korei, Komunistyczna Partia Nowej Zelandii. W skrajnej wersji maoizm został wykorzystany przez reżim Pol Pota w Kambodży. Rządy skrajnego terroru Czerwonych Khmerów, rozpoczęte od likwidacji szkół, uniwersytetów, pieniądza, wynagrodzenia za pracę itp., doprowadziły do skrajnego ludobójstwa, nędzy i cywilizacyjnej zapaści kraju.

Nowa Lewica

Określenie „Nowa Lewica” używane jest dla oznaczenia radykalnie lewicowej ideologii i związanych z nią ruchów społeczno-politycznych, rozwijających się w Europie i Stanach Zjednoczonych od końca lat 50. do początku lat 70. Zamiennie używa się też określeń: skrajna lewica, opozycja pozaparlamentarna czy neomarksizm. Najbardziej popularne – Nowa Lewica – zawiera w sobie pewien element programu, oznacza odcięcie się od koncepcji ideologicznych i form działania tzw. starej lewicy, reprezentowanej zarówno przez partie komunistyczne i socjalistyczne krajów realnego socjalizmu, jak i tradycyjne partie lewicowe w krajach kapitalistycznych, stojące na gruncie marksizmu czy socjalizmu demokratycznego. Bazą społeczną zjawiska Nowej Lewicy były przede wszystkim środowiska uniwersyteckie – młodzież studencka i niektórzy intelektualiści akademicy.

Sformułowanie „Nowa Lewica” wprowadzone zostało do języka polityki około 1960 r. przez grupę studentów i naukowców skupionych wokół czasopisma „New Left Review” wydawanego na uniwersytecie w Oxfordzie. Ośrodkiem Nowej Lewicy w USA była organizacja Studenci na rzecz Demokratycznego Społeczeństwa (SDS), dla której programem działania stała się opracowana przez Toma Haydena tzw. Deklaracja z Port Huron. Założenia opracowane przez Haydena szybko stały się podstawą ideologiczną dla podobnych ruchów i organizacji, głównie studenckich, w Europie. Akcentowano przede wszystkim sprzeciw wobec stworzonej przez kapitalizm cywilizacji, represywnej i autorytarnej, przeciw tradycyjnym instytucjom demokracji burżuazyjnej, zbiurokratyzowanym i technokratycznym, przeciw społeczeństwu przemysłowemu, jednowymiarowemu, nastawionemu

przede wszystkim na konsumpcję. Domagano się reformy szkolnictwa i dostosowania programów nauczania do rzeczywistych potrzeb człowieka.

System polityczny uznano za skostniały. Wskazywano na zanik konkurencji między partiami i proces przechodzenia władzy w ręce technokratycznych elit, powiązanych z różnymi grupami interesu, głównie ze sfery przemysłu i wojska. Efektem tych negatywnych zmian było odejście od podstawowych wartości: demokracji, pluralizmu, wolności, które straciły swoje pierwotne znaczenie.

Geneza Nowej Lewicy jako masowego ruchu protestu przeciwko cywilizacji Zachodu związana była z rewolucją naukowo-techniczną i zmianami, jakie spowodowała ona w świadomości i strukturze społeczeństw i państw wysoko uprzemysłowionych. Jedną z jej konsekwencji było zróżnicowanie i wzrost liczby warstwy inteligencji. Zwiększała się liczba młodych ludzi przyjmowanych do szkół wyższych, ale jednocześnie pogarszały się ich perspektywy społeczno-zawodowe i często oferowano absolwentom uniwersytetów pracę, której charakter coraz bardziej upodabniał się do charakteru pracy robotnika. To rodziło niezadowolenie i rozczarowanie, prowadzące do frustracji społecznej, która znajdowała ujście w proteście Nowej Lewicy.

Ideologia Nowej Lewicy formowała się pod wpływem różnych kierunków filozoficznych, doktrynalnych, społecznych, religijnych. W jej programach i koncepcjach znalazły wyraz poglądy wspomnianych wyżej trzech sztandarowych ideologów – Marksa, Mao i Marcusego, ale znalazły się także wątki egzystencjalizmu, anarchizmu, trockizmu, liberalizmu oraz idee zaczerpnięte z religii chrześcijańskiej i buddyzmu. W efekcie była to ideologia będąca swego rodzaju konglomeratem różnych celów i wartości, a także różnych sposobów ich realizacji. Za ojców duchowych Nowej Lewicy uważa się m.in. Theodora Adorno, Ericha Fromma, Ernsta Blocha, Charlesa W. Millsa, Jeana Paula Sartre'a, a więc głównie socjologów i filozofów. Za najwybitniejszego jej ideologa uchodzi Herbert Marcuse (1889–1979), filozof amerykański, autor głośnych książek: *Eros i cywilizacja*, *Rozum i rewolucja*, *Człowiek jednowymiarowy*.

Pozytywny program Nowej Lewicy zakładał radykalną reformę systemu politycznego w kierunku decentralizacji, zmian w procedurach podejmowania decyzji politycznych na rzecz odejścia od sformalizowanych i zbiurokratyzowanych reguł decyzyjnych, przystosowania i przybliżenia struktur i instytucji publicznych oraz państwowych do rzeczywistych potrzeb człowieka z uwzględnieniem jego interesów i możliwości działania. System społeczny proponowany przez Nową Lewicę opierał się na zasadzie współdecydowania jednostki o warunkach życia i formach jej własnej aktywności. Stąd też uznano demokrację bezpośrednią za najbardziej właściwą metodę podejmowania decyzji politycznych, która daje gwarancje przywrócenia autentyczności życia publicznego. Ideologia Nowej Lewicy podkreślała prymat czynu (akcji) nad myślą, co oznaczało, że tym, co definiuje jednostkę, co określa jej istotę, jest działanie, a nie wypowiedane słowa. Nowa Lewica zachęcała do aktywności, kontaktów bezpośrednich, a promowaną przez nią formą komunikowania był happening. Wzywano do rozwijania organizacji, stowarzyszeń, klubów alternatywnych wobec państwowych, oficjalnych instytucji. Zachęcano do rozwijania inicjatyw obywatel-

skich obejmujących różne dziedziny życia. Apele te przyczyniły się do rozwoju i aktywizacji ruchów pacyfistycznych, ekologicznych, feministycznych i innych.

Za najlepszy sposób odbudowy prawidłowych stosunków międzyludzkich uznała Nowa Lewica tworzenie wspólnot. Przynależność do nich byłaby dobrowolna, każdy szukałby takiej wspólnoty, która zapewniłaby mu warunki samorealizacji i gwarantowała pełnię wolności. We wspólnocie wszyscy byłiby równi, mając zapewnione dobra niezbędne do życia. Stosunki między ludźmi miałyby charakter głębokich personalnych więzi, dzięki czemu możliwe byłoby wyeliminowanie poczucia anonimowości, alienacji i osamotnienia. Obowiązywałaby zasada swobody seksualnej i uznania różnych form uprawiania miłości. Przykładem takich zorganizowanych wspólnot były komuny hippisów.

Ideologia Nowej Lewicy w poszczególnych krajach nabierała różnych narodowych zabarwień wynikających ze specyficznych problemów tych krajów. W Stanach Zjednoczonych na przykład znacznie zaktywizowała ruchy i organizacje występujące przeciw segregacji rasowej, a także włączyła się w akcje i kampanie przeciwko wojnie w Wietnamie. Ideologia i ruch Nowej Lewicy przeszły przez kilka etapów rozwoju. Okres kulminacyjny przypada na lata 1967–68, kiedy doszło do masowych demonstracji i wystąpień studenckich w wielu miastach europejskich i amerykańskich. Niejednokrotnie protesty zaczynały się w szkołach od krytyki systemu szkolnictwa i przestarzałych programów nauczania, a kończyły na ulicach starciami z policją.

W latach 70. ruch Nowej Lewicy przechodził kryzys i reorganizację. W ramach amerykańskiej SDS w 1969 r. doszło do rozłamu na trzy frakcje, a każda z nich reprezentowała inną ocenę sytuacji ruchu i inny program działania. Jedna z nich, nawiązując do doktryny maoistowskiej, proponowała stworzenie silnej organizacji i szukanie oparcia w robotnikach. Druga, znana pod nazwą „Meteorologowie”, wzywała do podjęcia natychmiastowej walki, zniszczenia wszystkich imperialistycznych i rasistowskich instytucji i stosowania przemocy. Ostatnia, trzecia frakcja, najbardziej zróżnicowana, szukała odniesienia dla swoich idei w komunach hippisowskich i anarchistycznych.

Radykalny nurt Nowej Lewicy, nawołujący do totalnej rewolucji, zniszczenia państwowych instytucji i stosowania terroru, znalazł odbicie w działalności następujących organizacji: w RFN – Frakcja Armii Czerwonej, w USA – Czarne Pantery i Meteorolog, we Francji – Ruch 22 Marca i Lewica Proletariacka, we Włoszech – Walka Trwa i Awangarda Robotnicza.

Faszyzm

Nazwa „faszyzm” wywodzi się od łacińskiego słowa *fasces* oznaczającego pęk (wiązkę, związek) różg, będący symbolem siły wyrastającej z jedności politycznej. Faszyzm narodził się we Włoszech, gdzie w 1919 r. Benito Mussoloni utworzył Związki Włoskich Kombatantów, które dwa lata później przekształcił w Narodową Partię Faszystowską. Początkowo faszyzm utożsamiany był głównie z ruchami i organizacjami politycznymi,

postrzegany raczej jako metoda dochodzenia do władzy niż ideologia. Doktryna społeczno-polityczna faszystów kształtowała się pod wpływem praktyki i działań podejmowanych przez przywódców faszystowskich, którzy niechętni byli wszelkim teoretycznym rozważaniom.

Faszyzm włoski stał się inspiracją dla ruchów i organizacji politycznych w innych krajach, z których najbardziej znane to: Narodowo-Socjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza (NSDAP), Falanga w Hiszpanii, Legion Archaniola Michała (znany jako Żelazna Gwardia) w Rumunii, Strzałokrzyżowcy na Węgrzech, Brytyjski Związek Faszystów. Pro-faszystowskie organizacje powstały także poza Europą, ale ich znaczenie i oddziaływanie było niewielkie w porównaniu z wyżej wymienionymi. Ruchy faszystowskie, dostosowane do specyfiki krajów, w których działały, były zróżnicowane choćby w zakresie celów, które sobie stawiały, ale podstawowe założenia były takie same: zasada wodzostwa, monopol partyjny (jedna, masowa, scentralizowana i hierarchiczna partia), solidaryzm klasowy.

Cechą ideologii i doktryny faszystowskiej jest jej eklektyczny charakter, wynikający z połączenia różnych wątków i poglądów, zaczerpniętych z innych ideologii (nacjonalizmu, rasizmu, konserwatyzmu, syndykalizmu korporacjonizmu, socjalizmu), wielkich systemów filozoficznych (m.in. Hegla i Nietzschego), tradycji i historii, często wyidealizowanej, własnych narodów. Najlepiej znane i rozbudowane wersje faszystów to faszystów włoski i niemiecki, zwany też nazizmem lub narodowym socjalizmem.

Najistotniejsza różnica między faszystów włoskim a niemieckim wynika z pojmowania rasy, która w nazizmie stała się obsesją, a przez faszystów włoski była praktycznie zupełnie pomijana. Druga ważna kwestia to zakres stosowania przemocy i terroru. We Włoszech nie było obozów koncentracyjnych ani tak dużej liczby więźniów politycznych jak w państwie Hitlera. Obie wersje faszystów zajmowały też różne stanowiska w sprawach Kościoła i religii. Nazizm był zdecydowanie antyreligijny i antyklerykalny, podczas gdy faszystów włoscy zabiegali o poparcie Kościoła, uznając suwerenność Watykanu (na mocy Traktatów Laterańskich z 1929 r.). Włoskie państwo faszystowskie miało też znacznie lepiej opracowaną politykę gospodarczą, opartą na zasadach korporacjonizmu i syndykalizmu.

Jedną z przewodnich idei faszystów jest nacjonalizm. Wszystkie odmiany ideologii faszystowskiej zgodnie uznały, że naród jest najwyższą i najdoskonalszą formą wspólnoty. Na gruncie faszystów włoskiego była to przede wszystkim wspólnota kulturowa, w przypadku nazizmu elementem spajającym naród były więzi krwi pozwalające na zachowanie czystości rasowej. Naród niemiecki był więc zamknięty dla obcych. Za największych wrogów uznano Żydów, Cyganów i Słowian i wobec nich zastosowano najostrejsze formy walki – fizyczne unicestwienie. Podobnie traktowano wrogów ideologicznych, zwłaszcza komunistów, liberałów, pacyfistów i intelektualistów. Naziści uznali naród niemiecki za najlepszą część rasy aryjskiej, której nadrzędność była potwierdzana wątpliwymi wynikami eksperymentów medycznych i biologicznych. Jako rasa panów Niemcy powołani byli to panowania nad całym światem. Droga walki i podboju mieli rozszerzać swoją „przestrzeń życiową”.

Charakterystyczną cechą doktryny faszystowskiej jest kult silnego państwa. Jest to państwo autorytarne, w którym pełnia władzy skupiona została w rękach wodza, a prawo zastąpione decyzjami politycznymi. W takim państwie szczególne uprawnienia i rozbud-

dowane funkcje posiada władza wykonawcza, a zwłaszcza policja, z jej rozbudowanym aparatem śledczym i szpiegowskim. Państwo faszystowskie jest totalitarne, w tym sensie, że zmierza do objęcia kontrolą całokształtu życia społecznego, chce nadzorować nie tylko zachowanie ludzi, ale także ich myśli i psychikę. W tym celu stworzono całą sieć różnych organizacji (zwykle skupionych wokół partii), które miały aktywizować społeczeństwo we właściwych kierunkach i kształtować pożądane postawy.

Na czele takiego państwa stał charyzmatyczny przywódca – wódz (fuhrer, duce), predestynowany do odegrania przełomowej roli w dziejach narodu. Uznany za suwerena, skupiał pełnię władzy wewnątrz i na zewnątrz państwa. Obowiązywała zasada bezwzględności posłuszeństwa i lojalności wobec wodza. Służyła temu m.in. uniformizacja strojów i zachowań w partii. Wódz uosabiał wszystkie cechy prawdziwego faszysty: aktywność, witalność, determinację w działaniu, bezwzględność w dążeniu do celu.

Prawo i moralność w państwie Hitlera były ściśle związane z polityką, która była ich wykładnią. Za moralne i zgodne z prawem uznawano tylko te zachowania, które stosowały się do podjętych decyzji politycznych. Nazizm wprowadził do swojego systemu prawnego pojęcie winy obiektywnej, która polegała na przynależności do „niższej” rasy lub bliżej nie zdefiniowanej wrogości wobec narodu niemieckiego. Przyjęcie takiej kategorii prawnej pozwalało na stosowanie odpowiedzialności zbiorowej i otwierało drogę do ludobójstwa.

Narodowy socjalizm był, obok stalinowskiego komunizmu, najbardziej zbrodniczym systemem w dziejach ludzkości. Zastanawiając się nad jego genezą, szukając odpowiedzi na pytania, jak doszło do jego powstania, wskazuje się zwykle na następujące kwestie: upokarzające warunki Traktatu Wersalskiego, kryzys demokracji parlamentarnej, trudną sytuacją gospodarczą spowodowaną restrykcjami powojennymi i europejskim kryzysem gospodarczym, oraz bardziej ogólne zjawiska i procesy: atomizację społeczeństwa i alienację jednostki spowodowaną przejściem od społeczeństwa tradycyjnego do masowego i przemysłowego, kryzys wartości moralnych i religijnych w cywilizacji Zachodu, gwałtowność przemian cywilizacyjnych, która spowodowała zastąpienie racjonalnych działań impulsywnymi i emocjonalnymi.

Dzisiaj faszyzm kojarzy się przede wszystkim z okrucieństwem, terrorem i ludobójstwem. Tym bardziej niepokojące jest odradzanie się tej ideologii w postaci ruchów neofaszystowskich. W różnym stopniu dotyczy to wielu krajów, w tym Niemiec, Włoch, Francji, Wielkiej Brytanii, USA.

Islamizm

Termin ten oznacza doktrynę opartą na islamie, jednej z trzech, obok judaizmu i chrześcijaństwa, wielkich religii monoteistycznych. Słowo „islam” pochodzi od arabskiego *aslama* i oznacza całkowite i bezgraniczne „poddanie się” woli Boga. Islam, w odróżnieniu od innych systemów religijnych, łączy w sobie nakazy i wartości religijne z normami moralnymi i prawnymi, które określają i regulują całokształt życia muzułmanów, w tym także sferę polityki. To uprawnia nas do uznania islamu za doktrynę polityczno-prawną.

Twórcą islamu był Mahomet (ok. 570–632), któremu Bóg Allah, za pośrednictwem archanioła Gabriela, przekazał w formie objawień zasady nowej wiary. Mahomet z trudem znajdował wyznawców, a kiedy zaczął odnosić pierwsze sukcesy w swoim rodzinnym mieście Mekce, zmuszony został do ucieczki. Udał się do Medyny, gdzie wkrótce stał się władcą absolutnym, szybko rosnącym w siłę, co pozwoliło mu na pokonanie wrogów i triumfalny powrót do Mekki. Kiedy umierał, islam miał już szeroką rzeszę wyznawców, a jego następcy odziedziczyli silne, zjednoczone państwo.

Objawienia Allacha zapisane zostały w Koranie, świętej księdze islamu. Składa się ona ze 114 sur (rozdziałów) i 6200 wersetów. Napisana została językiem poetyckim i symbolicznym, stąd też przemawia raczej do emocji niż intelektu, zwłaszcza w pełnych grozy opisach dnia sądu ostatecznego czy przedstawieniach rozkoszy raju. Koran jest także świadectwem historii, ale przede wszystkim jest bogatym zbiorem idei religijnych, moralnych, prawnych i politycznych. Zgodnie z Koranem najważniejszą i nadrzędną ideą jest Allah – Bóg, stwórca i władca wszystkiego i wszystkich. Konsekwencją tego jest wymóg bezwzględnego podporządkowania się jednostki-człowieka i jednostki-obywatela woli Stwórcy. System prawa, jako dany od Boga, jest niezmienny i totalny, w tym sensie, że zmierza do objęcia prawem bożym wszystkich aspektów życia jednostkowego i społecznego. Władzę na ziemi, w imieniu Allacha, sprawują następcy Mahometa – kalifowie, którzy są jedynie administratorami woli Boga. Najlepszą formą ustroju jest państwo teokratyczne, w którym życie polityczne podporządkowane jest religijnemu. Obraz społeczeństwa przedstawiony w Koranie wskazuje na jego zróżnicowanie, ekonomiczne i religijne, a także nierówności wynikające z różnicy płci. Obowiązuje patriarchalny model rodziny, w którym rola kobiety sprowadza się do prowadzenia domu, dbania o dzieci i szczęście męża. Gospodarka powinna opierać się na własności prywatnej, ale jednocześnie posiadać mechanizmy chroniące społeczeństwo przed nadmierną koncentracją własności.

Liczbę wyznawców Allacha szacuje się dziś na około 900 mln. Dzielią się oni na dwa główne odłamy religijne:

- 1) sunnitów (ok. 800 mln),
- 2) szyitów (ok. 96 mln).

Podział ten sięga VII wieku i zrodził się ze sporu o władzę kalifów. Szyici uznali, że należy się ona wyłącznie potomkom Mahometa. Prawdziwy władca zwany imamem, jest pośrednikiem duchowym między Allahem a człowiekiem, jest znawcą Koranu i potrafi najlepiej realizować wolę Boga na Ziemi. Sunnici natomiast twierdzą, że kalifem jest ten, kto w danym momencie faktycznie sprawuje władzę, uzyskaną drogą sukcesji, bądź innym sposobem. Kiedy w 1979 r., po obaleniu szacha Rezy Pahlawiego, władzę w Iranie przejął ajattolah Chomeini, irańscy szyici obwołali go imamem. Iran stał się republiką islamską – rządy zostały przekazane duchowieństwu, a treścią polityki i prawa stały się nakazy Koranu.

Współczesny islam jest doktryną i postawą światopoglądową, do której odwołują się liczne i zróżnicowane programy oraz ruchy polityczne, w której znajdują oparcie i uzasadnienie odmienne systemy ustrojowe – monarchie (np. Arabia Saudyjska), republiki pre-

zydenckie (np. Irak), republiki parlamentarne (Liban) czy wspomniane już republiki islamskie. Do islamu nawiązywały też kraje, które podjęły próbę wprowadzenia tzw. socjalizmu arabskiego (Egipt, Libia, Algieria). Prezydent Naser twierdził wręcz, że islam jest religią socjalizmu.

Na gruncie islamu zrodziła się u schyłku XIX w. idea panarabizmu głosząca pogląd, że wszystkie ludy posługujące się językiem arabskim, należące do wspólnoty kulturowej ukształtowanej przez religię i tradycję islamską, należą do jednego narodu.

Panarabizm postulował stworzenie „ojczyzny arabskiej” rozciągającej się od Zatoki Perskiej do Oceanu Atlantyckiego i jednoczącej rozproszonych, i często skłóconych ze sobą, Arabów. W okresie międzywojennym panarabizm akcentował głównie wspólnotę kulturową, unikając odwoływania się do islamu jako elementu jednoczącego świat arabski.

Po II wojnie światowej idea panarabizmu znacznie się ożywiła pod wpływem zagrożenia, jakim było powstanie w 1948 r. Izraela. W niektórych krajach arabskich w latach 40. powołana została do życia Socjalistyczna Partia Odrodzenia Narodowego (al-Baas), która stawiała sobie za cel zjednoczenie Arabów w ramach jednego państwa. Po sukcesie wyborczym i przejęciu władzy przez tę partię w Syrii i Iraku próbowano zaangażować w procesy zjednoczeniowe inne kraje, ale bez powodzenia. Fiaskiem zakończyły się też kolejne inicjatywy – istniejąca w latach 1958-61 Zjednoczona Republika Arabska (Egipt i Syria), plan utworzenia federacji Egiptu, Iraku i Syrii czy wspólnoty krajów Maghrebu (Algieria, Maroko, Libia i Tunezja). Jediną trwałą wspólnotą są istniejące od 1971 r. Zjednoczone Emiraty Arabskie.

W latach 1956–1970 do roli lidera w ruchu panarabskim aspirował prezydent Egiptu G. A. Naser. Pojawił się nawet wówczas termin **naseryzm**, oznaczający dążenie do społecznej, politycznej i kulturalnej emancypacji narodu arabskiego połączone z polityką przeciwstawienia się obecności krajów zachodnich na Bliskim Wschodzie. Poważnym wzmocnieniem idei panarabizmu w latach 70. była wspólna, solidarna polityka krajów arabskich wobec Zachodu, w okresie kryzysu energetycznego z lat 1973–74. Zdecydowano wówczas o wstrzymaniu dostaw ropy naftowej do USA i Holandii i poważnych ograniczeniach w eksporcie do innych krajów. Ponadto kraje arabskie wycofały kapitał wartości około 9 mld dolarów z banków amerykańskich i zachodnioeuropejskich, co doprowadziło do poważnego zachwiania rynku finansowego.

Obok panarabizmu, który odwoływał się głównie do języka i kultury jako elementów tworzących wspólnotę, pojawiła się idea panislamizmu (bardziej znana pod nazwą „fundamentalizmu islamskiego”) postulująca stworzenie wspólnoty wyznaniowej. Fundamentalizm oznacza wierność pewnym ideom i zasadom. Celem fundamentalistów islamskich jest utworzenie kolejnych republik islamskich kierujących się szariatem, czyli systemem prawnym opartym na Koranie. Dążą także do wiernego odzwierciedlenia zasad islamu w stosunkach społecznych i organizacji państwa. Są wrogo nastawieni do zachodnich rozwiązań ustrojowych i prawnych, do systemu wartości, obyczajów i stylów życia wykształconych przez kulturę masową i cywilizację zachodnią, a zwłaszcza amerykańską.

Już w latach 20. utworzone zostało Stowarzyszenie Braci Muzułmanów działające na obszarze kilku krajów, którego program obejmował dwie kluczowe kwestie:

- 1) uznanie islamu za jedyne źródło właściwej organizacji państwa i społeczeństwa,
- 2) manifestowanie wrogości wobec cywilizacji Zachodu, która jest bezwartościowa.

Wszystkim, którzy w tych kwestiach zajmują odmienne stanowisko, Bracia Muzułmanie wypowiedzieli świętą wojnę – **dżihad**, realizowaną poprzez akcje terrorystyczne. Działalność Stowarzyszenia w większości krajów jest dziś zakazana.

Największym sukcesem fundamentalistów islamskich, jak do tej pory, było powstanie republik islamskich w Iranie i Sudanie. W ostatnich latach obserwujemy wzrost aktywności organizacji grupujących fundamentalistów, nie tylko w rejonie tzw. ojczyzn arabskich, ale i na nowych obszarach, m.in. w azjatyckich krajach powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego. Do największych organizacji, obok wyżej wymienionych Braci Muzułmanów, należą: Zbrojne Zjednoczenie Islamskie i Muzułmański Front Ocalenia w Algierii, Hamas (palestyńsko-islamski) oraz szyicki Hezbollah.

Fundamentalistom islamskim przypisuje się m.in. następujące akty terroru:

- 1995 – fala ataków uzbrojonych fundamentalistów islamskich we Francji,
- 1996 – 19 żołnierzy amerykańskich zabitych w Arabii Saudyjskiej,
- 1997 – zamach na autobus wiozący niemieckich turystów w Kairze,
- 1997 – masakra turystów w Luksorze, przypisywana Braciom Muzułmanom,
- 1998 – atak na ambasadę USA w Kenii i Tanzanii.

Literatura

- [1] Antoszewski A., Herbut R. (red.): *Leksykon politologii*. Wrocław, 1990
- [2] Bankowicz B., Bankowicz M., Dudek A.: *Leksykon historii XX wieku*. Kraków, 1996
- [3] Bankowicz M.: *Demokraci i dyktatorzy. Przywódcy polityczni współczesnego świata*. Kraków, 1993
- [4] Bankowicz M.: *Kulisy totalitaryzmu*. Kraków, 1995
- [5] Kaczmarek J.: *Problemy współczesnego świata. Terroryzm, konflikty zbrojne a fundamentalizm islamski*. Wrocław, 1999
- [6] Mrozek-Dumanowska A. (red.): *Islam a demokracja*. Warszawa, 1999
- [7] Tokarczyk R.: *Współczesne doktryny polityczne*. Kraków, Zakamycze 1998